

Maria Dzielska

HYPATIA DIN ALEXANDRIA

Personajul istoric și legenda modernă

Traducere din limba engleză de
Ana-Lorina Iacob

Ediție îngrijită, cuvânt înainte și anexă de
Dragoș Mirșanu

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2021

HISTORIA CHRISTIANA

Colecția *Historia Christiana* își propune să prezinte pagini din istoria urmării lui Hristos și a misiunii creștine de-a lungul secolelor, explorând fapte (istorie factuală), idei (istorie intelectuală) și texte (traduceri de izvoare).

Colecția se adresează atât specialiștilor, cât și studenților și cititorilor instruiți, oferind volume care beneficiază de îngrijire științifică.

Editori fondatori:

Dragoș Mîrșanu (editor general)

Pr. Andrew Louth (editor consultant)

Consiliul științific:

Florin Crișmăreanu (*Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași*)

Dorin Garofeanu (*Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română, București*)

Iuliana Gavril (*Norwich University of the Arts*)

Petre Guran (*Institutul de studii sud-est europene, Academia Română, București*)

Daniel Lemeni (*Universitatea de Vest din Timișoara*)

Dan Ioan Mureșan (*Université Rouen Normandie*)

Ovidiu Olar (*Institutul de Istorie „N. Iorga”, Academia Română, București*)/
Institutul de Studii Habsburgice și Balcanice, Academia Austriacă de Știință, Viena)

Gheorghe Ovidiu Sferlea (*Universitatea din Oradea*)

Alin Suciuc (*Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*)

Bogdan Tătaru-Cazaban (*Institutul de istoria religiilor, Academia Română, București*)

Ionuț Alexandru Tudorie (*St. Vladimir’s Orthodox Theological Seminary, New York*)

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i> (Dragoș Mirșanu)	9
Mulțumiri	13
Listă de abrevieri	15
I. Legenda literară a Hypatiei	19
II. Hypatia și cercul ei	47
III. Viața și moartea Hypatiei	91
Concluzie	131
Surse	137
<i>Anexă</i>	147
<i>Referințe suplimentare (1995-2021)</i>	155
Indice	163

Cuvânt înainte

*Pe drept cuvânt, Hypatia din Alexandria a fost impresionantă
– ea e sfânta ocrotitoare a agnosticilor, a iluminiștilor, a matematicienelor
și a tuturor celor iritați de Evul Întunecat creștin.
Ce nu am știut însă e că, la fel ca în cazul multor alor sfinți,
ea a fost altfel „în realitate”.
(Trevor, recenzie pe Goodreads)*

Hypatia sau Ipatia, faimoasa învățată din Alexandria Antichității târzii, poate fi considerată de două ori victimă: mai întâi, ca personaj istoric, a fost victima circumstanțelor social-politice și religioase din epocă, iar apoi, din modernitatea timpurie până astăzi, ca personaj reinventat, a fost și rămâne victima efortului de dezinformare și manipulare făcut de cei interesați să sape la temelia creștinismului în general, și a Bisericii în special.

Uciderea Hypatiei, o filosofă și matematiciană păgână, de către un grup de fanatici creștini – indiferent de, sau chiar în ciuda circumstanțelor istorice reale – le-a oferit și continuă să le ofere dușmanilor de serviciu ai creștinismului posibilitatea creionării unui portret de martiră a intoleranței religioase și oprimării patriarhale. De asemenea, proiectând în trecut o situație specifică modernității – când Biserica este adesea percepută ca opunându-se științei –, cei care consideră că păgânismul a fost singurul crez compatibil cu cunoașterea științifică fac din Hypatia și o martiră pe altarul științei. Se ignoră fără dificultate ori decență mărturiile care arată că personajul istoric a avut deoptrivă elevi creștini și păgâni, că, foarte probabil, nu privea

politeismul păgân cu simpatie și nu frecventa templele și, mai ales și în cele din urmă, că această femeie aparținând elitei alexandrine a fost ucisă nu din cauza crezurilor sale – sau ale ucigașilor ei –, ci a implicării, reale sau percepute, într-un conflict politic între taberele beligerante din Alexandria epocii¹.

Maria Dzielska, clasicist și istoric polonez (1942-2018), nu își propune o cercetare exhaustivă despre Hypatia – știind prea bine că elementele de biografie sunt puțin ofertante –, ci se mărginește la a picta cu inteligență un portret conturat din tușele strict necesare, urmărind doar mărturiile istorice de încredere; nu colorează, am putea spune, în afara conturului. Nu inventează, ci doar prezintă, iar pe alocuri sugerează, și tocmai prin aceasta oferă încredere².

Acest scurt volum, ce s-a bucurat de un succes remarcabil, fiind tradus în cel puțin 9 limbi, este împărțit în trei părți: „Legenda literară a Hypatiei”, „Hypatia și cercul ei” și „Viața și moartea Hypatiei”. Se distinge între fapt și speculație în efortul de reconstituire – îndeosebi pe baza mărturiilor fundamentale ale unuia dintre elevii de seamă ai Hypatiei, creștinul Synesius din Cyrene, ca și ale istoricului bisericesc Socrate Scolasticul – a portretului acestui personaj al Antichității care a fost utilizat cu ardoare, mai ales în ultimele două secole, de susținătorii ideologiilor anticreștine și/sau anticlericale, ca și de unii *social justice warriors* ducând stindardul feminismului³. Pentru primii, cu moartea Hypatiei se încheie epoca rațiunii (îndeosebi a practicării filosofiei) și începe o epocă a superstiției; pentru cei din

¹ În cuvintele autoarei: „Bazându-ne pe cele mai importante surse și pe analiza lor, putem afirma cu certitudine că conflictul dintre Orestes și Chiril s-a încheiat într-o manieră și pentru un motiv cunoscut și folosit de veacuri: crima cu scop politic. Au ucis o persoană care era un pilon principal al opoziției, care prin autoritatea ei și prin legăturile ei politice oferea sprijin reprezentantului autorității statului în Alexandria.” (vezi *infra*, p. 124.)

² După David Bentley Hart, lucrarea de față este „cea mai convingătoare reconstrucție modernă a evenimentelor ce au condus la moartea Hypatiei, precum și cea mai bună portretizare a acesteia” (David Bentley Hart, *Ateismul: o amăgire. Revoluția creștină și adversarii ei*, trad. Eva Damian, ed. îngrijită de Dragoș Mirșanu, Historia Christiana 2 (Iași: Doxologia, 2017), p. 71 n. 18.

³ Cea mai populară încercare recentă este probabil filmul *Agora* (2009), regizat de Alejandro Amenábar, având-o în rolul principal pe Rachel Weisz, un eșec de critică și audiență.

urmă, s-a pus capăt unei perioade în care femeile s-au bucurat de oportunități intelectuale și influență politică de care nu vor mai beneficia până în timpurile moderne⁴. Pentru a învăța în ce măsură aceste afirmații sunt departe de adevăr și, în definitiv, pentru a o cunoaște pe adevărata Hypatie (și nu personajul inventat), cartea de față se prezintă drept companionul ideal.

Notă asupra ediției

Deoarece originalul nu conține o bibliografie, decât să construim noi înșine una culegând referințele autoarei din text și note, am ales să alcătuim și să oferim la sfârșitul volumului o listă de lucrări apărute din 1995 – anul apariției lucrării – până în prezent, care să încurajeze continuarea și aprofundarea cercetării.

De asemenea, am oferit în Anexă o listă a principalelor referințe la Hypatia din izvoarele antice (cu notițe și extrase).

Dragoș Mîrșanu

⁴ Edward J. Watts, *Hypatia: The Life and Legend of an Ancient Philosopher* (Oxford: Oxford University Press, 2017), p. 149 ș.u.

Mulțumiri

Ideea unei cărți despre Hypatia mi-a venit în timp ce mă documentam despre viața și opera lui Synesius din Cyrene. Citind scrisorile lui pline de admirație pentru sufletul și mintea Hypatiei, am simțit dorința de a afla mai multe despre această extraordinară femeie, cărturar și filosof din Alexandria, a cărei viață și personalitate spirituală au stârnit interesul de-a lungul secolelor.

Pe parcursul lucrului la carte, am primit susținere și încurajări de la mai multe persoane și instituții. Am început cercetarea despre Hypatia în 1988 la biblioteca Ashmolean în timpul unei scurte vizite academice la Oxford. O bursă oferită de Universitatea Harvard în 1990 mi-a oferit posibilitatea de a relua cercetarea la Centrul de Studii Bizantine de la Dumbarton Oaks, din Washington, D.C. Volumul de față nu ar fi existat fără sprijinul în cercetare al Centrului, fără splendida sa bibliotecă și personalul amabil, și mai ales dacă nu aș fi beneficiat de sfaturile și orientarea prof. Angeliki E. Laiou, directoarea Centrului.

Îi sunt deosebit de recunoscătoare lui G.W. Bowersock, ale cărui sprijin consecvent și inspirație intelectuală constantă m-au susținut în momentele de îndoială și m-au ajutat să duc proiectul la îndeplinire. Doresc să exprim profunda mea grațitudine colegului meu de bursă de la Dumbarton Oaks, Stephen Gero de la Seminarul de Orientalistică de la Universitatea din Tübingen, pentru prețiosul lui sprijin bibliografic; fără interesul și grija sa constante față de progresul cercetării mele, aș fi pierdut din vedere cele mai recente publicații despre Hypatia și epoca sa. În timp ce scriam cartea, am contat pe înțelegerea lui Alan Cameron față de dificultățile pe care le-am întâmpinat în timpul documentării. Pe lângă sfaturile date cu generozitate, mi-a oferit

în manuscris cartea sa *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, precum și copii ale articolelor sale. Am primit un sprijin la fel de cald din partea lui Ihor Sevchenko, Ewa Wipszycka (Universitatea din Varșovia) și Maciej Salamon (Universitatea Jagiellonă, Cracovia). Lor și traducătorului meu F. Lyra, sincera mea recunoștință.

I

Legenda literară a Hypatiei

Tradiția modernă

Cu mult timp înaintea primelor încercări academice de reconstituire a unei imagini corecte a Hypatiei, viața ei – purtând amprenta circumstanțelor dramatice ale morții sale – a fost aureolată de legendă. Înfrumusețată artistic, distorsionată de emoții și partizanate ideologice, legenda s-a bucurat de o mare popularitate secole la rând, împiedicând eforturile științifice de a prezenta imparțial viața Hypatiei. Situația nu s-a schimbat până astăzi. Întrebați cine este Hypatia și veți auzi probabil: „A fost o frumoasă tânără păgână, filosof, care a sfârșit prin a fi sfâșiată de călugări (sau, mai general, de creștini) în Alexandria în 415.” Acest răspuns expeditiv nu se bazează probabil pe surse antice, ci pe o bogată literatură beletristică și istorică, din care o mostră reprezentativă va fi analizată în capitolul de față. Cele mai multe dintre aceste lucrări o prezintă pe Hypatia ca pe o victimă inocentă a fanatismului creștinismului care se naștea atunci, iar uciderea ei este văzută ca momentul ce marchează izgonirea libertății de interogare, laolaltă cu cea a zeilor greci.

Hypatia este menționată pentru prima dată în literatura europeană în secolul al XVIII-lea. În epoca scepticismului cunoscută în istorie sub numele de secolul Luminilor, mai mulți scriitori îi folosesc numele în polemici religioase și filosofice.

În 1720, John Toland, care fusese în tinerețe un protestant zelos, a publicat un lung eseu istoric intitulat *Hypatia: or, the History of a Most Beautiful, Most Virtuous, Most Learned, and in Every Way Accomplished*

Lady; Who Was Torn to Pieces by the Clergy of Alexandria, to Gratify the Pride, Emulation, and Cruelty of the Archbishop, Commonly but Undeservedly Titled St. Cyril [Hypatia sau Povestea unei foarte frumoase, virtuoză, învățate și desăvârșite femei; care a fost sfâșiată de clerul din Alexandria pentru a potoli mândria, ambiția și cruzimea arhiepiscopului numit în mod obișnuit dar nemeritat Sfântul Chiril]. Deși își bazează relatarea despre Hypatia pe surse cum ar fi enciclopedia *Suda* din secolul al X-lea, Toland începe prin a afirma că partea masculină a umanității s-a dezonorat pe veci prin uciderea „întruchipării frumuseții și înțelepciunii”; bărbaților „ar trebui să le fie pe veci rușine că s-au găsit printre ei unii atât de înclinați spre brutalitate și sălbăticie, încât nu doar că nu au fost cuprinși de admirație la vederea unei astfel de frumuseți, inocențe și cunoașteri, ci, mai mult, și-au pătat mâinile barbare cu sângele ei și sufletele lor ticăloase cu fapta de neșters a unor criminali pângăritori”. Pe măsură ce relatează viața și moartea Hypatiei, Toland se concentrează asupra clerului alexandrin condus de patriarhul Chiril: „Un episcop, un patriarh, mai mult, un sfânt a fost cel care a pus la cale o faptă atât de groaznică, iar clericii au fost executanții furiei sale neînduplecate.”¹

Eseul a produs vâlvă în cercurile ecleziastice, iar Thomas Lewis s-a grăbit să-i răspundă printr-un pamflet, *The History of Hypatia, a Most Impudent School-Mistress of Alexandria. In Defense of Saint Cyril and the Alexandrian Clergy from the Aspersion of Mr. Toland* [Povestea Hypatiei, o foarte nerușinată conducătoare de școală din Alexandria. În apărarea Sfântului Chiril și a clerului din Alexandria împotriva defăimărilor dlui Toland]². Dar, în cea mai mare parte, lucrarea lui Toland s-a bucurat de o primire favorabilă în rândul elitei iluministe. Voltaire a folosit personajul Hypatiei pentru a-și exprima repulsia față de Biserică și religia revelată. Într-un stil nu mult diferit de al lui Toland, el scrie despre Sfântul Chiril și clerul din Alexandria în *Examen important de Milord Bolingbroke ou le tombeau du fanatisme* [Examinare importantă

¹ J. Toland, *Tetradymus*, cap. 3 (Londra, 1720), p. 103.

² T. Lewis, *The History of Hypatia* (Londra, 1721); lucrarea nu mi-a fost accesibilă. C.P. Goujet prezintă o poziție similară în „Dissertation sur Hypatie où l'on justifie Saint Cyrille d'Alexandrie sur la mort de cette savante”, în P. Desmolets, *Continuation des Mémoires de littérature et d'histoire*, V (Paris, 1749), pp. 138-191.

a lui Milord Bolingbroke sau mormântul fanatismului] (1736). Moartea Hypatiei a fost „o crimă sălbatică comisă de haitele de monahi ale lui Chiril, urmați de o bandă de fanatici”³. A fost ucisă pentru că, afirmă Voltaire, a crezut în zeii grecilor, în legile Naturii raționale și în capacitățile minții omenești eliberate de dogme impuse. Astfel, fanatismul religios a dus la martiriul geniilor și la înrobirea spiritului.

Voltaire revine la Hypatia în *Dictionnaire philosophique* [Dicționar filosofic]. Aici afirmă că Hypatia „a predat Homer și Platon în Alexandria în timpul domniei lui Theodosius al II-lea” și că evenimentele care au dus la moartea ei au fost cauzate de Sfântul Chiril, care „a dezlănțuit gloata asupra ei”. Deși nu neglijează să-și precizeze sursele – Damascius, *Suda* și „cei mai învățați oameni ai epocii” –, Voltaire le folosește cu destulă nonșalanță; iar, în mijlocul unor acuzații grave împotriva lui Chiril și a creștinilor, oferă o butadă stupidă și grosolană despre eroina favorită: „când dezbraci femei frumoase, nu o faci pentru a le masacra”. De fapt, nu aflăm pe cine ia în răs „înțeleptul de la Ferney”: pe cititorii săi, ideile pe care le promovează cu atâta entuziasm sau pe Hypatia. Voltaire își exprimă speranța că patriarhul Chiril i-a cerut iertare lui Dumnezeu și că Acesta s-a îndurat de el. Voltaire însuși se roagă pentru patriarh: „Îl implor pe Tatăl cel îndurător să aibă milă de sufletul lui”⁴.

Relatările simpliste despre Hypatia ale lui Toland și Voltaire marchează nașterea unei legende care amestecă adevărul și minciuna. Dacă și-ar fi consultat sursele antice cu mai mare atenție, ar fi detectat în ele o personalitate mult mai complexă. Această „victimă a superstiției și ignoranței” nu credea doar în puterile izbăvitoare ale rațiunii, ci căuta divinitatea prin revelația religioasă. Era, înainte de toate, încăpățanată și profund morală, și susținea ascetismul nu mai puțin decât o făceau creștinii dogmatici pe care Voltaire și alții îi zugrăveau drept dușmani feroce ai „adevărului și progresului”.

³ Voltaire, *Mélanges*, Bibliothèque de la Pléiade, 152 (Paris, 1961), pp. 1104 și 1108. Pentru filosofia secolului al XVIII-lea, vezi, între altele, P. Gau, *The Enlightenment: An Interpretation*, I: *The Rise of Modern Paganism* (New York, 1967).

⁴ În *Œuvres complètes de Voltaire*, VII: *Dictionnaire philosophique* (Paris, 1835), pp. 700-701. Voltaire scrie despre Hypatia și în tratatul *De la paix perpétuelle* (1769), descriind-o ca fiind „de l'ancienne religion égyptienne” și relatând o istorie neverosimilă cu privire la moartea sa. Vezi R. Asmus, „Hypatia in Tradition und Dichtung”, *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte* 7 (1907):26-27.

Influențat de ideile Iluminismului, de neoelenism și de stilul literar și filosofic al lui Voltaire, Edward Gibbon a elaborat legenda Hypatiei. În *The Decline and Fall of the Roman Empire* [Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman] îl identifică pe Chiril ca autor al tuturor conflictelor din Alexandria de la începutul secolului al V-lea, inclusiv al uciderii Hypatiei⁵. Conform lui Gibbon, Hypatia „practica religia grecilor” și dădea lecții publice atât în Atena, cât și în Alexandria. Nu știi care este sursa primei afirmații a lui Gibbon; a doua reflectă o interpretare eronată a relatării lui Damascius din *Suda*. La fel ca Toland și Voltaire, Gibbon repetă în detaliu istorisirea lui Damascius despre invidia arzătoare a lui Chiril față de Hypatia, care era „în floarea frumuseții și la deplina maturitate a înțelepciunii”, înconjurată de discipoli și de persoanele „cele mai ilustre prin rang sau merit” și „întotdeauna nerăbdătoare să o viziteze pe femeia-filosof”. Hypatia a fost ucisă de „o gloată de fanatici sălbatici și cruzi” instigați de Chiril, iar crima nu a fost niciodată pedepsită, după câte se pare pentru că „superstiția [creștinismul] preferă să ispășească sângele vărsat al unei fecioare decât să accepte izgonirea unui sfânt”. Această reprezentare a „crimei din Alexandria” se potrivea perfect cu teoria lui Gibbon potrivit căreia ascensiunea creștinismului a fost cauza decisivă a prăbușirii civilizației antice. El a folosit circumstanțele vieții Hypatiei pentru a-și susține teza și pentru a arăta diferența dintre lumea veche și cea nouă: rațiunea și cultura spiritului (Hypatia) împotriva dogmatismului și indiferenței barbare (Chiril și creștinismul)⁶.

Figura Hypatiei apare pe scurt sau aluziv în multe alte scrieri de secol XVIII, inclusiv în romanul comico-satiric al lui Henry Fielding, *A Journey from This World to the Next* [Călătorie din lumea aceasta în cea următoare] (1743). Descriind-o pe Hypatia ca pe o „tânără doamnă de cea mai aleasă frumusețe și de cel mai ales merit”, Fielding afirmă că „acei câini, creștinii, au ucis-o”⁷.

Abia la jumătatea secolului al XIX-lea însă, legenda literară a Hypatiei va atinge apogeul. Charles Leconte de Lisle a publicat două

⁵ E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Londra, 1898), pp. 109-110.

⁶ M.R. Lefkowitz susține o opinie asemănătoare în *Women in Greek Myth* (Baltimore, 1986), p. 108.

⁷ În ediția Gotha (1807), p. 76.

versiuni ale unui poem intitulat *Hypatie* [Hypatia], una în 1847, alta în 1874⁸. În prima versiune, Hypatia este victima legilor istoriei, iar nu a unui „complot” creștin, așa cum susținuse Voltaire⁹. Leconte de Lisle vede circumstanțele morții Hypatiei cu detașare istorică, dintr-o perspectivă conform căreia istoria nu poate fi identificată cu o singură cultură sau cu un singur sistem de credințe. Epoca Hypatiei s-a stins pur și simplu și a fost înlocuită de una nouă, cu propriile ei reguli și forme. Crezând în vechile zeități și iubind rațiunea și frumusețea tru-pească, ea a devenit victima simbolică a circumstanțelor în schimbare ale istoriei. „Omenirea, pe drumul ei impetuos, te-a lovit și te-a blestemat.”¹⁰

În a doua versiune a poemului, Leconte de Lisle revine la interpretarea anticreștină a morții Hypatiei. Creștinii sunt cei vinovați de crimă, nu „necesitatea istorică”.

Galileeanul ticălos te-a lovit și blestemat
 Dar, căzând, te-ai înălțat mai mult ca înainte! Iar acum, vai!
 Spiritul lui Platon și frumusețea Afroditei
 S-au retras pentru vecie în cerurile senine ale Eladei!

Această versiune amintește de motivul anticlerical, mai precis anticatolic, al lui Toland¹¹. Pe măsură ce legenda se amplifică, acest motiv este întărit.

Ambele poeme despre Hypatia ale lui Leconte de Lisle exprimă încrederea în permanența valorilor fundamentale ale Antichității. Fiind printre fondatorii școlii parnasiene de poezie care se inspira din Antichitatea clasică, Leconte de Lisle iubea literatura clasică. Nu doar tradusesese poeți și dramaturgi greci, ci privea elenismul ca pe o împlinire a idealurilor umanității, în care frumusețea era îmbinată cu înțelepciunea.

⁸ Edgard Pich, *Leconte de Lisle et sa création poétique: Poèmes antiques et Poèmes barbares* (1852-1874) (Lille, 1974), pp. 160 ș.u.; *Œuvres de Leconte de Lisle, Poèmes antiques* (Paris, 1897), p. 97.

⁹ Leconte de Lisle împărtașea acest punct de vedere cu alți scriitori și teoreticieni literari ai perioadei, printre care F.R. Chateaubriand, P. Proudhon, E. Renan, Numa-Denis Fustel de Coulanges (Pich, *Leconte de Lisle*, p. 186 și n. 83 și 86).

¹⁰ Pich, *Leconte de Lisle*, p. 160 n. 8.

¹¹ *Ibid.*, p. 165: „Le martyre d’Hypatie a été considéré comme l’une des manifestations les plus claires du fanatisme catholique.”

Astfel, pentru Leconte de Lisle, Hypatia continuă să trăiască în imaginația occidentală ca o întruchipare a frumuseții fizice și a nemuririi spiritului, așa cum idealurile păgâne ale Greciei au modelat spiritua-
litatea Europei.

Doar ea continuă să trăiască, imuabilă, eternă,
De moartea spulberă tremurânde lumi,
Frumusețea nu-ncetează a orbi cu focu-i,
Și totul în ea renaște,
Și lumile tot se-nchină la imaculatele-i picioare!

Admirația lui Leconte de Lisle pentru perfecțiunea grecilor și ideile elenice despre lumea supranaturală este exprimată și într-o scurtă lucrare dramatică, *Hypatie et Cyrille* [Hypatia și Chiril] (1857)¹². Găsim în ea aceeași nostalgie romantică pentru Grecia antică în care oamenii trăiau în armonie cu frumusețea naturii divine și în conformitate cu învățăturile filosofilor lor – aceeași nostalgie care rezonază în poemele lui Hölderlin, la clasicii „umanismului de la Weimar” și în operele neoeleniștilor englezi. Aici, Leconte de Lisle caută să reconcilieze filosofia păgână cu creștinismul.

Frumoasa și înțeleapta adeptă a lui Platon încearcă să-l convingă pe asprul patriarh Chiril că există doar o mică diferență între neoplatonism și creștinism: „Cuvintele sunt ușor diferite, înțelesurile sunt foarte asemănătoare.” Hypatia recunoaște că persoana lui Hristos este sfântă pentru ea, dar simte și o afinitate pentru zeii înveșmântați în substanța eternă a cosmosului. Zeitățile se descoperă în frumusețea naturii, în rațiunea corpurilor cerești, în miracolul artei, în spiritualitatea înțelepților care caută adevărul. Verdictul lui Chiril, „Zei tăi au fost făcuți țărână, la picioarele biruitorului Hristos”, o face pe Hypatia să-și exprime crezul cu ardoare:

Te înșeli, Chiril. Ei trăiesc în inima mea.
Nu așa cum îi vezi tu – îmbrăcați în forme trecătoare,
Supuși patimilor omenești chiar și în cer,
Venerați de gloată și demni de dispreț –

¹² *Œuvres de Leconte de Lisle*, pp. 275-289.

Ci așa cum spirite sublime i-au văzut
 În întinderea-nstelată ce e pretutindeni:
 Forțe ale universului, virtuți lăuntrice,
 Unire armonioasă a cerului și pământului
 Care încântă mintea și văzul și auzul,
 Care oferă un ideal tangibil tuturor înțelepților
 Și o splendoare ce strălucește frumuseții sufletului.
 Așa sunt Zeii mei!

Plin de exaltare și extaz romantic în fața „paradisului” grecilor, *Hypatie et Cyrille* se termină cu o descriere a mâniei episcopului. Acesta nu poate înțelege credința Hypatiei în lumea rațiunilor divine și în frumusețea naturală a universului. Chiril le amenință pe ea și lumea ei cu blestemul uitării, al dispariției culturii antice.

Poemele lui Leconte de Lisle au fost cunoscute și citite de mulți în secolul al XIX-lea, iar imaginea Hypatiei, îndrăgostită de formele ideale ale lumii vizibile – în contrast cu sferile închise ale creștinismului dogmatic rigid al lui Chiril –, s-a transmis până în zilele noastre. Chiar și astăzi avem tendința să asociem chipul Hypatiei cu versul lui de Lisle „Le souffle de Platon et le corps d’Aphrodite”, spiritul lui Platon și trupul Afroditei.

Contemporanul mai tânăr al lui Leconte de Lisle, Gérard de Nerval, se referă la Hypatia într-o lucrare din 1854¹³, iar Maurice Barrès publică în 1888 o nuvelă despre Hypatia, „La vierge assassinée” [Fecioara asasinată], într-o colecție intitulată *Sous l’œil des barbares* [Sub privirea barbarilor]. În prefață, Barrès afirmă că a scris nuvela la cererea lui Leconte de Lisle, „maestrul meu parnasian”¹⁴. „La vierge assassinée” combină elemente bucolice cu o prezentare rece și austeră a filosofiei și virtuților morale.

¹³ G. de Nerval, *Nouvelles*, I: *Les Filles du feu. Angélique* (1854; retipărire, Paris, 1931), p. 32: „La bibliothèque d’Alexandrie et le Serapéon, ou maison de secours, qu’en faisait parti, avaient été brulés et détruits au quatrième siècle par les chrétiens – qui en outre massacrerent dans les rues la célèbre Hypatie, philosophe pythagoricienne.” C.-P. de Lasteyrie a inclus o relatare a vieții Hypatiei în *Sentences de Sextius* (Paris, 1843), pp. 273-304, sub titlul tipic *Vie d’Hypatie, femme célèbre, professeur de philosophie, dans le deuxième siècle à l’école d’Alexandrie*, în care a formulat acuzații grele împotriva lui Chiril.

¹⁴ M. Barrès, *Sous l’œil des barbares*, ed a 2-a (Paris, 1904), prefață, p. 6.

Povestea începe cu întâlnirea dintre tânărul Lucius și frumoasa și fermecătoarea curtezană din Alexandria, Amaryllis, pe malurile Nilului năpădite de nuferi. Marmura templului și sculpturile grecești licăresc printre copaci, zărim clădirile orașului și vase ancorate în port. Totuși, frumoasa și bogata Alexandrie este în declin: „Orașul își întinde brațele peste ocean și pare să cheme întregul univers în patu-i febril și parfumat, să ajute în timp ce o lume e în ghearele morții și alte vremuri stau să se nască.”¹⁵

Mergând spre Serapeion, unde poate fi întâlnită în mod obișnuit Hypatia (care este numită Athénée în această poveste), Lucius și Amaryllis întâlnesc o mulțime de creștini care alungă evreii din oraș. Cei care o așteaptă pe Athénée/Hypatia în biblioteca din Serapeion vorbesc cu îngrijorare despre „secta creștină, care afirmă că își datorează convingerile faptului că templele prea îngăduitoare și-au pierdut bunul nume și tradițiile vechi au fost abandonate”. Își amintesc că împăratul Iulian a fost ucis de un creștin în timp ce lupta să apere sfintele monumente ale trecutului. Unul dintre participanți încearcă să-i convingă pe „greci” să se apere împotriva „barbarilor” folosind metodele lor, adică violența și cruzimea; altfel, „acești barbari vă vor distruge”.

Între timp, o mulțime de creștini ia cu asalt Serapeionul, cerând moartea Athénéei, simbolul păgânismului din oraș. Mulțimea năvălește în sfântul locaș, unde Athénée ține un discurs aducând omagiu trecutului grec și jură fidelitate monumentelor trecutului care acum sunt distruse. Impresionată de discursul ei, mulțimea se oprește, dar cei mai zeloși continuă să îndemne la acțiune. Athénée își așteaptă senină moartea. Lucius, Amaryllis și prietenii lor încearcă să o escorteze afară din templu, dar ea refuză să abandoneze „biblioteca și statuile înaintașilor”. Acoperindu-și chipul cu un văl, se predă mulțimii, care o sfâșie. Legiunile romane care tocmai au intrat în oraș nu o pot salva. Seara, Amaryllis și Lucius găsesc divinele rămășițe ale „fecioarei lui Serapis”. Barrès ne asigură că martiriul „ultimei dintre eleni” va deveni sursa apoteozei sale și a unei legende care va dăinui.

¹⁵ *Ibid.*, p. 13 și *passim* până la p. 58.

În timp ce Leconte de Lisle, Barrès și alții scriau despre Hypatia în Franța, un cleric englez, romancier și istoric, Charles Kingsley îi dezvoltă legenda într-un amplu volum intitulat *Hypatia or the New Foes with an Old Face* [Hypatia sau Dușmanii noi cu chip vechi] (1853)¹⁶. Menit inițial să fie un studiu istoric bazat pe cercetarea culturii grecești a Imperiului tâziu și a istoriei Alexandriei, el a luat în realitate forma unei povești romanțate aparținând mijlocului epocii victoriene, cu un pronunțat iz anticatolic. Kingsley detesta preoții și călugării, cu jurămintele lor de celibat și retragerea lor din lume. În carte, Chiril și clerul din jurul său ilustrează ierarhia catolică și acea parte din Biserica Anglicană care i se opuneau lui Kingsley; bunii creștini își puteau vedea virtuțile întruchipate în tânărul călugăr, în evreul convertit, în curtezana Pelagia și în Hypatia însăși.

Acțiunea romanului se petrece în cea mai mare parte în Alexandria. Acest mare oraș-port al Răsăritului, bogat și sărac, luminat și primitiv, cu o populație eterogenă formată din greci, egipteni, evrei și – așa cum ține să-și imagineze Kingsley – goți, prezintă un amestec de naționalități, meșteșuguri, credințe și clase sociale din care se ivesc personajele principale ale romanului: filosoafa păgână Hypatia, dogmaticul și despoticul patriarh Chiril, prefectul Egiptului, ambițios și însetat de putere, Orestes, și călugărul Philammon.

Hypatia întruchipează „spiritul lui Platon și trupul Afroditei”. Deși are abia 25 de ani, ține prelegeri în Museion despre filosofia platonice și neoplatonică. Numeroși tineri o înconjoară; îi cunoaște pe toți oamenii importanți din oraș și ea însăși este o persoană foarte influentă. Hypatia scrie comentarii la operele lui Plotin și, împreună cu tatăl ei, Theon, studiază scrierile vechilor maeștri ai matematicii și geometriei. Erudiția ei păgână irită cercurile creștine din Alexandria. Patriarhul Chiril se asigură că tinerii creștini nu asistă la prelegerile ei; nu dorește ca ei să intre în contact, sub influența ei ispititoare, cu știința și filosofia greacă. Când tânărul călugăr Philammon își exprimă dorința de a asista la o prelegere, Chiril o descrie pe Hypatia ca fiind „mai ingenioasă decât șarpele, iscusită în toate trucerile logicii”, și-l previne: „vei ajunge de râsul lumii și vei fugi, cuprins de rușine”.

¹⁶ Folosesc aici ediția a 3-a (Londra, 1906).

Frumoasă, înțeleaptă și virtuoasă, Hypatia afișează unele trăsături surprinzătoare: o ură feroce față de creștinism și o încăpățănare voltaireană, mai degrabă decât o seninătate neoplatonică. Ea îi sfidează cu totul pe călugări și pe clerici, disprețuind crezul străin civilizației sale. Îi caracterizează pe călugări ca fiind „bigoți, fiare sălbatice ale deșertului și intriganți fanatici, care, în cuvintele Celui pe care Îl numesc Stăpânul lor, înconjoară cerul și pământul pentru a-l face fiu al iadului îndoit decât ei înșiși”.

Călugărul Philammon este unul dintre cei pe care Hypatia îi disprețuiește. A fost crescut în deșert și se află întru totul sub influența spirituală a patriarhului. Împins de curiozitate și interes pentru faima Hypatiei, asistă la una din prelegerile ei cu scopul de a-i condamna învățăturile și a o converti. În schimb, devine unul dintre discipolii ei cei mai devotați și mai loiali. Descoperă în Hypatia o religiozitate profundă care depășește simpla credință în zeitățile homerice, iar prietenia lor, având conotații erotice, durează până la moartea Hypatiei.

Kingsley îl prezintă pe prefectul Orestes ca pe un intrigant abil, bețiv și desfrânat, cu înalte ambiții politice. Cu speranța de a deveni împărat al Egiptului și Africii, și poate, mai târziu, al întregului Răsărit, sprijină revolta lui Heraclian, guvernatorul Africii de Vest. O atrage pe Hypatia în aceste planuri propunându-i să se căsătorească. Organizează fastuoase lupte cu gladiatori, spectacole de dans și alte serbări publice, promițându-i Hypatiei că ele prevestesc o renaștere a păgânismului. O asigură că aceste manifestări ale unei religiozități simple sunt doar o etapă trecătoare, menită să câștige sufletele oamenilor; ele vor fi curând înlocuite de o religiozitate mai înaltă.

Heraclian, în care Orestes își pune toată încrederea, este înfrânt la porțile Romei. Abia atunci Hypatia își dă seama că a fost victima înșelătoriilor și uneltirilor lui Orestes. Onestitatea, noblețea și credința ei în idealurile sublime ale unei religiozități grecești reînviată au fost înșelate.

Povestea lui Kingsley despre conflictul dintre Orestes și Chiril corespunde relatării unui istoric bisericesc din secolul al V-lea, Socrate Scolasticul. O succesiune de incidente duce la creșterea tensiunilor dintre oamenii prefectului și Biserică. În timpul demonstrațiilor de stradă provocate de monahi, prefectul însuși este rănit. Se zvonește că

Hypatia este cauza revoltei din oraș, cea care seamănă discordia. Și, cu toate că ajunge să fie convertită și botezată creștină, este ucisă de călugări, parabolanii sau slujitorii Bisericii și de o mulțime creștină condusă de Petru Citețul. Crima oferă o supapă pentru fanatism, ignoranță și poftă ascunsă – Kingsley insistă mult asupra aspectului erotic al actului comis asupra tinerei și frumoasei femei.

Înainte de a muri, Hypatia, indusă în eroare și dezamăgită de minciunile lui Orestes, trece printr-o criză spirituală. Convertirea ei se face prin influența benefică a fostului ei discipol, evreul Rafael Aben-Ezra. După moartea Hypatiei, acesta îi cere lui Chiril să-i identifice pe făptași. Când episcopul refuză, Rafael îl avertizează pe Chiril că împărăția lui Dumnezeu pe care o construiește s-ar putea dovedi a fi împărăția Satanei, unde ar putea sfârși prin a fi condamnat.

Amintirea uciderii Hypatiei dăinuie în Alexandria. Știința și filosofia se sting, iar odată cu ele, viața intelectuală din Alexandria. „La douăzeci de ani după moartea Hypatiei, filosofia abia mai pâlpâia. Uciderea Hypatiei i-a fost lovitura de grație.” Biserica creștină timpurie din Egipt este dezonorată și se pierde în dispute sectare neînsemnate și certuri între clerici.

Cartea lui Kingsley a fost tradusă în mai multe limbi europene și mai mulți istorici germani au scris disertații pe marginea ei¹⁷. Larga lui viziune romanescă asupra „ultimei dintre eleni” a făcut deliciul cititorilor din întreaga lume. Portretul Hypatiei funcționează ca un simbol al civilizației trecătoare, ca ultima victimă a luptei pentru salvarea perfecte lumii grecești a armoniei, artei și metafizicii, a divinității și materialismului, a sufletului și trupului. Mai mult decât relatările lui Toland, Voltaire, Barrès ori Leconte de Lisle, lucrarea lui Kingsley a promovat și susținut ideea că valorile grecești au dispărut odată cu moartea ultimului idealist al elenismului.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pozitiviști americani și britanici au prezentat-o pe Hypatia ca fiind întâi de toate un om de

¹⁷ H. von Schubert, „Hypatia von Alexandrien in Wahrheit und Dichtung”, *Preussische Jahrbücher* 124 (1906):42-60; B. Merker, „Die historischen Quellen zu Kingsleys Roman «Hypatia»” (Diss. Würzburg, 1909-1910); Asmus în *Studien der vergleichenden Literaturgeschichte* 7 (1907), pp. 30-35. Asmus scrie, de asemenea, despre autori germani, imitatori ai lui Kingsley (pp. 35-44). Cartea lui Kingsley este pusă în discuție și de S. Chitty, în *The Beast and the Monk: A Life of Charles Kingsley* (New York, 1975), pp. 151-156.

știință, ultimul cărturar al Răsăritului grecesc. Astfel, omul de știință american J.W. Draper a descris-o ca pe „o apărătoare curajoasă a științei împotriva religiei”, considerând-o o figură eroică în lupta dintre două puteri din istoria Europei: spiritul liber, care caută adevărul în lumea materială, împotriva religiei superstițioase (reprezentată de Biserică), care înrobește rațiunea. Această perspectivă face istoria gândirii europene să devină foarte simplă: de la moartea Hypatiei până în epoca Luminilor, Europa a trăit în întuneric; Iluminismul (cu revolta sa împotriva autorității Bisericii, revelației și dogmelor) a învins întunericul și a redeschis cerul senin al cunoașterii. Moartea Hypatiei a fost „unul din acele momente în care mari principii generale se întrupează într-un individ. Filosofia grecească, sub chipul cel mai potrivit, Hypatia; ambiția ecleziastică, sub cel al lui Chiril”. După descrierea morții Hypatiei în toate detaliile ei îngrozitoare, Draper adaugă: „Deși în intimitatea sa, Sfântul Chiril și prietenii lui ar putea râde de sfârșitul adversarului, pomenirea lui trebuie să ducă povara indignării îndreptățite a posterității”, și încheie astfel: „Astfel, în anul 414 al erei noastre, a fost determinat locul filosofiei în metropola intelectuală a lumii; prin urmare, știința trebuie să se scufunde în obscuritate și subordonare. Existența ei publică nu va mai fi tolerată.”¹⁸

Exprimând sentimente similare, Bertrand Russell își începe istoria gândirii europene occidentale cu o caracterizare a Sfântului Chiril: „Principalul motiv pentru faima de care se bucură este linșarea Hypatiei, o distinsă doamnă care, în epoca bigotismului, a aderat la filosofia neoplatonică și și-a pus talentul în slujba matematicii [...]. După acest episod, Alexandria nu a mai fost tulburată de filosofi.”¹⁹

Hypatia a intrat în literatura modernă italiană în 1827, când contesa Diodata Roero di Saluzzo a publicat un poem în două volume, *Ipazia ovvero delle Filosofie* [Hypatia sau școlile de filosofie]²⁰. Această

¹⁸ J. W. Draper, *History of the Intellectual Development of Europe* (New York, 1869), pp. 238-244. Despre Draper, vezi *Dictionary of Scientific Biography*, IV (New York, 1971), pp. 181-183.

¹⁹ B. Russell, *History of Western Philosophy and Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day* (Londra, 1946), p. 387.

²⁰ Conținutul lucrării și datele referitoare la aceasta sunt colectate de G. Arrigoni, „Tra le donne dell' antichità: Considerazioni e ricognizioni”, în *Atti del Convegno nazionale di studi su la donna nel mondo antico*, Torino, 21-23 aprile 1986 (Torino, 1987), pp. 68-69.

lucrare se aventurează dincolo de legendă într-o biografie fantezistă a Hypatiei care o leagă de creștinism. Aceasta este o tradiție venerabilă: elemente din viața Hypatiei au fost înscrise, de pildă, în legenda Sfintei Ecaterina din Alexandria²¹. Saluzzo o prezintă pe Hypatia ca pe o discipolă a lui Plotin locuind cu el în „Lyceum-ul alexandrin” și nefericită în dragostea ei pentru prințul egiptean Isidor, care luptă ca să câștige independența față de Roma. Hypatia se desparte de Isidor și, după ce este convertită de episcopul Chiril, își leagă soarta de cea a creștinilor. Moare într-o biserică, la picioarele Crucii, ucisă cu trei lovituri de sabie de un preot trădător.

Alte opere italiene o prezintă pe Hypatia în contextul luptei dintre păgânismul care e pe cale să dispară și un creștinism în ascensiune, care distruge vechile valori și își impune propriile adevăruri. În capitolul „Ipazia e le ultime lotte pagane” [Hypatia și ultimele lupte păgâne] din cartea sa despre marii oameni din istorie, Carlo Pascal reia tema care leagă moartea Hypatiei de declinul filosofiei și al civilizației mediteraneene în general²². Totuși, Pascal introduce un element nou în tradiția literară a Hypatiei, care are ecou astăzi: moartea Hypatiei este văzută ca un act antifeminist. „Este evident că persecutarea Hypatiei provenea în mare măsură din această insolentă și superstițioasă înclinație împotriva femeii.” A produs o schimbare profundă în felul în care erau tratate femeile. Cândva libere, independente intelectual și creative, ele au fost reduse la tăcere.

În 1978, două drame scrise de Mario Luzi pe teme asemănătoare au fost publicate într-un singur volum: *Libro di Ipazia* [Cartea Hypatiei] și *Il messaggero* [Mesagerul], ultima fiind despre Synesius din Cyrene. *Libro di Ipazia* nu e doar o lucrare cu caracter istoric, așa cum observă G. Pampaloni în introducerea sa²³; este și o dramă a istoricismului.

²¹ Și astăzi o găsim pe Hypatia prezentată ca o apărătoare a credinței și confundată cu Sfânta Ecaterina. A se vedea, de exemplu, R. Richardson, *The Star Lovers* (New York, 1967), care scrie despre Hypatia la p. 173 că „a murit apărându-i pe creștini. Ea este urmată de Ecaterina, o tânără extrem de învățată, de familie nobilă, care a murit în anul 307 d.Hr., apărându-i pe creștini”. A se vedea discuția care urmează mai jos în acest capitol.

²² C. Pascal, „Ipazia”, în *Figure e caratteri* (Lucrezio, L'Ecclesiaste, Seneca, Ipazia, Giosue Carducci, Giuseppe Garibaldi) (Milano, 1908), pp. 143-196.

²³ G. Pampaloni, „La poesia religiosa del Mutamento”, introducere la M. Luzi, *Libro di Ipazia e Il messaggero* (Milano, 1978), p. 14.